बागलुङ जिल्लाको दक्षिणी भेकअन्तर्गतको दमेक गाउँ विकास समितिमा प्रचलित लोकनाटक सोरठी : एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत

नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह दशौँ पत्र (५१०-१) को वैकल्पिक प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

नवीनप्रताप जी.सी.

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष

परीक्षा रोल नं. १९३३/२०६४

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-९९९-१४२६-९७

नेपाली विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

बागलुङ जिल्लाको दक्षिणी भेकअन्तर्गतको दमेक गाउँ विकास समितिमा प्रचलित लोकनाटक सोरठी : एक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र श्री नवीनप्रताप जी.सी.ले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । नेपाली लोक वाङ्मयको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण सम्पत्तिका रूपमा मानिने एवम् नेपाली लोकसंस्कृतिको पनि लोपोन्मुख स्थितिमा पुगेको सामग्री "सोरठी" को मूल गीतिकथ्य रूपको संकलन साथै त्यसको अध्ययन विश्लेषणसमेत गरिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका निमित्त सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६६।०१।३०

शोधनिर्देशक
सह-प्राध्यापक हुमकान्त पाण्डे
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
नेपाली विभाग
पोखरा ।

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्र (५१०-१) को प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गरिएको यो शोधपत्र मेरा आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक हुमकान्त पाण्डेको निर्देशनमा तयार भएको हो । यस शोधपत्रलाई पूर्ण आकार दिन लोकसाहित्य र लोकनाटकका बारेमा गुरुले दिएको सैद्धान्तिक ज्ञान एवम् सामग्री संकलन गर्ने कलाप्रति कृतज्ञ रहँदै जस्तो सुकै परिस्थितिमा पनि सहजै समय दिएर मलाई परेका अप्ठ्याराहरूको उपयुक्त निकास देखाइदिनुभएकोमा म गुरुलाई हृदयतः कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै शोधप्रस्तावमा स्वीकृति दिइ शोधलेखन गर्ने मेलो जुटाइदिने पी.एन. क्याम्पस, नेपाली विभाग एवम् विभागीय प्रमुख श्री कुलप्रसाद खनालप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

विशेषतः लोकसाहित्यप्रतिको मेरो रुचिलाई पहिचानेर बारम्बार लोकसाहित्यकै क्षेत्रमा लाग्न प्रेरणा दिने र त्यसमा पनि लोकनाटक सोरठीकै विषयवस्तुमा अनुसन्धान गर्ने आँट र साहस प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु एवम् लोकसाहित्यका अनुसन्धाता श्री कुसुमाकर न्यौपानेप्रति पनि म अत्यन्त आभारी छु । लोकसाहित्यका विविध विधाको अथाह भण्डार भएका दमेक गा.वि.स. ७ कालापातल (गौंडाखर्क) निवासी सोरठी गुरु श्री चन्द्रबहादुर छन्त्याल "झिंगेराजा" लाई पनि म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । वहाँले मलाई हरेक पटकको भेटमा कुनै झर्को नमानीकन लोकनाटक सोरठीका बारेमा मौखिक एवम् लिखित रुपमा दिनुभएको जानकारी, दमेक गा.वि.स. मा प्रचलित सोरठीको मूल पाठजस्तो महत्त्वपूर्ण सामग्री उपलब्ध गराइदिनुभएकोमा वहाँप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । सोरठी खोज्दै जाँदा भौंतारिरहेको बेला सम्बन्धित व्यक्ति र स्थानको बारेमा सही सूचना दिने लोकसाहित्यप्रेमी एवम् शिक्षक श्री झपिन्द्र क्षेत्री, सम्बन्धित ठाउँसम्म पुग्ने बाटो देखाई सहयोग गर्ने खडक पुन, शंकर थापा, बलबहादुर थापा एवम् टीका थापाप्रति पनि आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै अडियो एवम् भिडियो रेकर्ड गर्न सहयोग गर्ने दाजु यामबहादुर जी.सी. प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी मलाई स्नातकोत्तर तहसम्म अध्यापन गराउने एवम् लोकसाहित्यको विभिन्न विधा र त्यसमा पनि

लोकनाटकका बारेमा दृष्टिकोण निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउने मेरा सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यस शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक पुस्तकहरू उपलब्ध गराई दिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय तथा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालय परिवारप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै मैले आवश्यकताअनुसार ज-जसका पुस्तक, शोधपत्र, कार्यपत्र, पत्रपत्रिका एवम् अडियो भिडियो सिडीको सहयोग लिएँ, वहाँहरूप्रति पनि म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । मलाई स्नातकोत्तर तहसम्म ल्याई पुऱ्याउने मेरा बाबाआमा, दाजुभाउजुप्रति सदा ऋणी छु । त्यस्तै यस शोधकार्यमा विभिन्न सल्लाह, सुझाव एवम् प्रेरणा दिने भूमिराज वस्ताकोटीलगायत सहपाठी साथीहरूप्रति पनि अत्यन्तै कृतज्ञ रहेको छु । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा व्यवस्थापकीय भूमिका निर्वाह गर्ने श्रीमती शिवा जी.सी. एवम् कम्प्युटर टाइप गरेर सहयोग पुऱ्याउने बैनी गोमा जी.सी. एवम् साथी ईश्वर श्रेष्ठप्रति पनि हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्र तयार पार्न प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष भूमिका निर्वाह गर्ने व्यक्ति/संस्था शुभचिन्तकहरूमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पृथ्वीनारायण क्याम्पस, नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६६।०१।३०

नवीनप्रताप जी.सी.
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, नेपाली विभाग
पोखरा

विषयसूची

स्वीकृति-पत्र

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

कृतज्ञता ज्ञापन

विषयसूची

		पृष्ठ
अध्याय एक		**१–५**
१.	विषय-परिचय	१
२.	शोध-शीर्षक	१
३.	शोध-प्रयोजन	२
४.	शोध समस्या	२
५.	शोधको उद्देश्य	२
६.	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
७.	अध्ययनको औचित्य	४
८.	अध्ययनको क्षेत्र र सीमा	४
९.	शोध-विधि (सामग्री सङ्कलन विधि)	५
१०.	अध्ययनपत्रको रूपरेखा	५
अध्याय दुई		**६–११**
२.	दमेक गाउँ विकास समितिको सङ्क्षिप्त परिचय	६
२.१	अवस्थिति, सीमाना तथा प्रशासनिक विभाजन	६
२.२	क्षेत्रफल तथा भू-धरातल	६
२.३	जनसङ्ख्या	७
२.४	विद्यालय	७
२.५	साक्षरता	७
२.६	सडक	७
२.७	सामाजिक स्थिति	८
२.७.१	जातीयता	८
२.७.२	भाषा, धर्म तथा चाडपर्वहरू	८

२.८ आर्थिक स्थिति ९
२.९ सांस्कृतिक अवस्था १०
२.१०. निष्कर्ष ११

अध्याय तीन **१२–२४**
३.१ लोकसाहित्यको व्युत्पत्ति र अर्थ १२
३.२ लोकसाहित्यको परिभाषा १२
३.३ लोकसाहित्यका विभिन्न विधा र तिनको सामान्य परिचय १४
३.३.१ लोकगीत १५
३.३.२ लोककथा १५
३.३.३ लोकगाथा १६
३.३.४ लोकनाटक १७
३.३.५ गाउँखाने कथा १८
३.३.६ उखान १९
३.३.७ टुक्का १९
३.४ लोकसाहित्यका विशेषता २०-२४

अध्याय चार **२५–६१**
४. नेपाली लोकनाटकको सैद्धान्तिक परिचय २५
४.१ लोकनाटकको परिचय २५
४.२ लोकनाटकको परिभाषा २५
४.३ लोकनाटकका तत्त्व २६
४.३.१ कथानक २७
४.३.२ पात्र/चरित्र २७
४.३.३ सङ्गीत २८
४.३.४ संवाद २८
४.३.५ भेषभूषा २८
४.३.६. द्वन्द्व २९
४.३.७ उद्देश्य २९
४.३.८. लोकमञ्च २९

४.३.९ भाषा २९
४.३.१० शैली ३०
४.३.११ परिवेश ३०
४.४ लोकनाटकका विशेषता ३०-३४
४.५ लोकनाटकको वर्गीकरण ३४-३९
४.६ लोकनाटक सोरठीको परिचय ३९
४.७ सोरठीको नामाकरण ४२
४.८ लोकनाटक सोरठीको विश्लेषण ४४
४.८.१ कथासार (कथावस्तु) ४४
४.८.२. चरित्रचित्रण ४७
४.८.३ देश, काल, वातावरण (सोरठीको परिवेश) ५०
४.८.४ भाषा ५१
४.८.७ शैली ५२
४.८.६ लय/छन्द ५४
४.७.७ सङ्गीत ५५
४.८.८ द्वन्द्व ५६
४.८.८ वेशभूषा ५६
४.८.१० उद्देश्य ५७
४.९ सोरठी लोकनाटकका विशेषता ५७-६०

अध्याय पाँच **६२-९२**
५.१ सोरठी प्रदर्शन प्रारम्भ विधि ६२
५.२ साखी मार्ने मन्त्र ६३
५.३ सोरठी लोकनाटकको मूल पाठ ६४
५.४ सोरठी विसर्जन विधि ९२

अध्याय छ **९३-९४**
६. निष्कर्ष ९३
सन्दर्भग्रन्थ-सूची
अनुसूचीहरू

सङ्क्षेपीकरण तथा चिह्न प्रयोग

सङ्क्षिप्त रुप	**पूर्ण रुप**
अनु.	अनुवादक
अ.प्र.	अप्रकाशित
ई.	इस्वी सम्वत
एम.ए.	माष्टर अफ डिग्री (स्नातकोत्तर)
डा.	डाक्टर
द.नं.	दर्ता नम्बर
ने.प्र.प्र.	नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नि.	निर्देशक
पृ.सं.	पृष्ठ संख्या
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
पी.एन.	पृथ्वीनारायण क्याम्पस
वि.सं.	विक्रम सम्वत
रो.नं.	रोल नम्बर
सम्पा.	सम्पादक
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
/	विकल्प रुप
!	आश्चर्यवाचक/सम्बोधन चिन्ह
-	निर्देशन चिह्न तथा समस्त शब्द सङ्केत
( )	शब्दलाई प्रष्ट्याउने वा गौण सङ्केत
...	केही अंश छाडिएको
ऽऽऽ	स्वर आरोह तर्प लैजादा
२	टुक्का दुईपटक दोहोऱ्याउनुपर्दा
३	टुक्का तीनपटक दोहोऱ्याउनुपर्दा